

ODRAZ POLITIČKIH SUPROTSTAVLJANJA U JUŽNOJ DALMACIJI U LOKALNOM TISKU NAKON STVARANJA JUGOSLAVENSKE DRŽAVE

Franko Mirošević

Uvod

Neposredno nakon ujedinjenja jugoslavenskih naroda u južnoj Dalmaciji započinje proces obnove stranačkog života. Osnivaju se organizacije: Demokratske stranke, Narodne radikalne stranke, Komunističke partije Jugoslavije, Pokrajinskog težačkog saveza Dalmacije, Socijal-demokratske stranke, Izvanstranačke grupe i Hrvatske zajednice.

Neke od spomenutih organizacija radi širenja svog utjecaja osnivaju listove te tako putem tiska izlažu svoje programe i stavove o pojedinim pitanjima o kojima se u državi raspravljalo.¹ Svaka od navedenih stranaka zastupala je program i stavove svog vodstva. S obzirom na to da su ti odnosi bili u velikoj mjeri zaoštreni, međustranački sporovi su se reflektirali i u južnoj Dalmaciji. Stranačka suprotstavljanja manifestirala su se u stranačkom tisku, na političkim skupovima, manifestacijama i demonstracijama. Izvori potvrđuju da su se najžešća suprotstavljanja očitovala između pristalica Izvanstranačke grupe i Hrvatske pučke stranke (HPS), kao i između pristalica Izvanstranačke grupe i pristalica Narodne radikalne stranke (NRS) te pristalica Hrvatske pučke stranke i pristalica Narodne radikalne stranke. Gotovo sve navedene stranke sukobljavale su se s pristalicama Hrvatskog bloka.

Svaka od navedenih stranaka izdavala je svoj list. List NRS bio je »Narod«,² kasnije »Dubrovnik« i »Sloga«. List HPS bio je »Narodna svijest«, a list Izvanstranačke grupe bio je »Rad«. List Demokratske stranke bio je »Jugoslaven«, a list Republikanske stranke bila je »Republikanska straža«. Navedeni listovi izlazili su u Dubrovniku u vrijeme o kojem se u ovom prilogu piše. Stranke Hrvatskog bloka (Hrvatska republikanska seljačka stranka, Hrvatska zajednica) do 1924. godine nemaju svog lista u Dubrovniku niti u ostalim dijelovima južne Dalmacije. Svoje stavove iznosili su preko lista »Hrvatska riječ« koji je izlazio u Splitu i lista »Dom« (»Slobodni dom«) i »Hrvat«, koji su izlazili u Zagrebu. Tek 1924. godine u Dubrovniku izlazi »Hrvatska domovina«, koja zastupa stavove Hrvatske republikanske seljačke stranke, a 1925. i listovi »Slobodna riječ« i »Hrvatska riječ«.

¹ HPS tiskala je list »Narodna svijest«, NRS tiskala je listove »Narod«, »Dubrovnik« i »Sloga«, Izvanstranačka organizacija tiskala je list »Rad«, Demokratska stranka list »Jugoslaven«, Pokrajinski težački savez list »Sloga«. Navedeni listovi izlazili su u Dubrovniku.

² »Narod« br. 50 od 7. 12. 1920.

ORJUNA je u Splitu izdavala list »Pobeda«. HPS i njezino glasilo »Narodna svijest« napadaju režimski listovi (»Narod«, »Dubrovnik« i »Rad«) u Dubrovniku za separatizam, austrofilstvo, srbofopstvo, klerikalizam i sluganstvo Rimu, Beču i Budimpešti. Osuđuju je za »pasivnu rezistenciju« i negativan odnos prema državi.

Na jednom skupu izvanstranačkog udruženja Ljubo Leontić nazvao je pristalice HPS »(...) crno žutim orlušinama i klerikalnim vranama« koje lažima obmanjuju narod, potičući ga na stranačke sukobe što po njegovu mišljenju vodi oružanim sukobima. Govorilo se da HPS svojom politikom »(...) narod gura u rovove smrti i strahote građanskog rata«. ³ Protivnici HPS-u imputiraju da je unio »izdajnički bođež« i »zločinački otrov u narod« i da se protivi zajedničkom životu u novoj državi te da želi ostvariti kršćansku državu protiv Srba i pravoslavlja. ⁴

Napadi Narodne radikalne stranke i grupe izvan stranaka na HPS organiziraju se zato što ona nije prihvaćala unitarističko-centralistički koncept državnog uređenja, već se borila za uspostavu pokrajinskih autonomija i upozoravala na opasnost od uspostave velikosrpskog hegemonizma.

Prozivanjem putem tiska i na javnim zborovima tražila se nasilna smjena tih »separatista« i »antidržavnih elemenata« koji su se nalazili na istaknutijim javnim funkcijama u općinama, kotaru i pokrajini i drugim javnim ustanovama. Osim navedenih etiketa mnogi su optuživani kao ratni bogataši i »eksploatatori« kojima su dovikivali: »Ali čekajte vi pijavice nećete do kraja uživati jer ćete prije ili poslije morati pokazati pred narodnim sudom račune kako ste stekli silne pare.« ⁵ Osuda ratnih bogataša bila je na mjestu jer je zaista bilo i takvih koji su iskoristili rat za svoje bogaćenje. Međutim, ratnih dobitnika bilo je u oba tabora. Austrofilu se pozivaju na odgovornost zbog velike skupoće, zloupotreba u aprovizaciji i nestašici hrane i drugo. Njima se pripisuje i odgovornost za jačanje utjecaja komunizma jer »(...) cene umetno dižu« i »(...) teraju mali narod u očaj pripremajući teren boljševizmu«. ⁶

Braneći se od neistinitih optužaba HPS preko lista »Narodna svijest« odbacuje neargumentirane napade. Pisac članka »Više bratstva« u listu »Narodna svijest« osvrće se na brošuru »Raspni ga Šokac je«. U tom članku zalaže se da se prošlost zaboravi i učvrsti sloga među svim narodima u državi. ⁷ Odbijajući napade pristalice HPS su isticali da priznaju »(...) sadašnjost Jugoslavije« te da će raditi na njezinu prosperitetu, upozoravajući ujedno da je oduševljenje za Jugoslaviju u opadanju zbog pogrešno vodene politike vladajućih slojeva koji brutalnim metodama sile narod južne Dalmacije da preko noći promijeni političko uvjerenje i da se odrekne svog nacionalnog identiteta. Za Ljubu Leontića, istaknutog integralnog Jugoslavena ističe se da unosi neslogu i mržnju u krajeve koji dosad time nisu bili zatrovani. Pristalice HPS također ističu da nisu protiv Srba i Srbije, ali da se protive politici

³ »Rad« br. 26 od 15. 05. 1920.

⁴ Isto.

⁵ »Narod« br. 13. od 27. 03. 1920.

⁶ Isto, br. 15 od 9. 04. 1920.

U članku »Dolje s glupim obzirima« traži se da se »(...) izdajice, krvopije malog naroda i njihovi branitelji stave na stup sramote«. Protive se zahtjevima da se prošlost zaboravi i započne nov život. Seriju članaka o istoj temi »Narod« je donio i u br. 10 od 15. 03. 1920. i br. 16 od 16. 04. 1920.

⁷ »Narodna svijest« br. 20 od 15. 05. 1920.

stvaranja velike Srbije kojoj bi se pripojila i južna Dalmacija gdje Srba nema, osim manjeg broja u Dubrovniku.

Navedena pitanja neminovno su otvarala polemike o hrvatsko-srpskim odnosima. Odnosi su se zaoštravali i zato što su pojedini članci u režimskom tisku isticali superiornost »srpskog plemena« nad »hrvatskim plemenom« te tvrdili da su Hrvati u prošlosti bili sluge Austrije koje su Srbi od te Austrije oslobodili. U borbi protiv HPS u južnoj Dalmaciji posebno se ističu listovi »Rad« i »Narod«. »Narod« u prvoj polovici 1920. tiska seriju članaka pod pseudonimom »Knut« kojima se poziva na politički obračun sa svim protivnicima režima i onima koji su ranije izražavali privrženost Austriji. Političke rasprave o navedenim pitanjima produbljivat će se osobito nakon donošenja Vidovdanskog ustava, u vremenu kada će u južnoj Dalmaciji ojačati hrvatski narodni pokret koji će predvoditi Stjepan Radić i njegova Hrvatska republikanska seljačka stranka (HRSS).

Stranačke suprotnosti, kako smo prethodno naveli, izražavale su se i na druge načine, najviše demonstracijama koje organiziraju režimske snage protiv odluka i postupaka pojedinih stranaka i njihovih istaknutih vođa, uglavnom iz redova opozicije. Demonstracije organiziraju uglavnom pristalice udruženja izvanstranačara i dubrovačka omladina.⁸

1. *Suprotstavljanje Nacrtu Vidovdanskog ustava*

Središnje pitanje oko kojeg su se sporili političari u južnoj Dalmaciji u prvoj polovici 1921. godine bilo je pitanje budućeg uređenja države. Uza nj je usko bilo povezano i pitanje imena države. Spor se vodio oko imena Kraljevina SHS i Kraljevina Jugoslavija. U vezi s tim pitanjem nisu bile jedinstvene ni snage koje su zastupale koncept unitarističko-centralističkog modela uređenja države (radikali, demokrati i izvanstranačke grupe).

Žestoki sukobi pojavljuju se u polemikama koje se vode oko imena države. U južnoj Dalmaciji te rasprave poprimaju ponekad vrlo oštar ton među suprotstavljenim stranama. Preko tiska vodile su se polemike između radikala i demokrata s jedne strane i izvanstranačara s druge strane, kojima se pridružuju i pristalice pučke stranke. Rasprave o imenu države u Dubrovniku započinju već 1919. godine. Tada Vice Medini u članku »K potpunom jedinstvu« koji je tiskan u broju 6 lista »Narodna svijest« od 9. 10. 1919. zamjera sastavljačima Krfske deklaracije što već tada državu nisu nazvali Jugoslavijom i narod jugoslavenskim. Medini tom prilikom opravdava one koji se odmalena osjećaju Hrvatima ili Srbima, ističući da oni ne mogu odjednom prihvatiti ime Jugoslaven. Međutim, smatra on, Dubrovčani i Dalmatinci takvih poteškoća nemaju jer su »(...) od malena odgojeni u duhu slovinstva i koji su svoj jezik zvali naškim«.⁹

⁸ »Rad« br. 21 od 10. 04. 1920.

3. 04. 1920. napadnut je u Dubrovniku don Stanko Banić, istaknuti predstavnik HPS. 7. 04. 1920. nacionalistička omladina u Dubrovniku ponovno organizira demonstracije protiv lista »Narodna svijest« i klerikalaca. 17. 04. 1920. organiziraju se demonstracije protiv Jozo Sunarića zato što je ustao u obranu uhapšenog S. Buća, predstavnika federalista.

⁹ »Narod« br. 18 od 4. 05. 1921. O imenu države raspravljano je prvi put na Krfskoj konferenciji. Opširnije o tome vidi knjigu D. Jankovića »Jugoslavensko pitanje, Krfska deklaracija«.

Dubrovački izvanstranačari i pristalice HPS zastupali su mišljenje da država mora imati ime Jugoslavija. Nasuprot tome, radikali i demokrati (posebno radikali) uporno inzistiraju na imenu Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca (Kraljevina SHS). Ulazeći u polemike oko tog pitanja radikalski »Narod« tvrdi da oni koji žele izbaciti srpsko ime iz naziva države žele da Srbi prestanu biti Srbi, što ovi nikako ne žele. Uvidajući da oni koji su za ime Jugoslavija to traže s razloga da se suzbije hegemonija Srba u državi, »Narod« smatra da za to nema potrebe jer »(...) Srbi neće progutati ostala dva imena« i tako uvesti hegemoniju.¹⁰

Radikali su isticali da je Srbija pobjedom svog oružja izvojevala jedinstvo, odbacujući tvrdnje onih koji su isticali da se oslobođenje ostvarilo samostalno bez ičije pomoći uspostavom vlastite države. Radikali su smatrali da zato što je Srbija »oslobodila« jugoslavenske narode i ujedno ih ujedinila silom svog oružja mora imati i posebna, veća prava od drugih. Pritom ističu: »Dok su Srbi krvarili, Hrvati i Slovenci su spokojno počivali pod sjenom krune Habsburga.«¹¹ Oštar napad na sve pobornike imena Jugoslavija radikalski »Narod« donosi u članku »Jedan pogan ispljuvak« u kojem se navodi da ime Jugoslavija predstavlja »jezičnu nakazu« i da inzistiranje na imenu Jugoslavija znači ujedno raditi protiv novostvorene države. U vezi s tim se zaključuje: »Po našem mišljenju ona je (misli se na ime Jugoslavija, op. aut.) pogan ispljuvak s strane gdje se ne želi naše državno konsolidiranje.«¹² Zbog toga Kotarski odbor NRS javno prosvjeduje protiv državnog imena Jugoslavija. Svi koji traže to ime za državu, smatra odbor, zaboravljaju na žrtve koje su Srbi za narodno ujedinjenje dali. Zato se smatra da zbog zasluga Srba u procesu ujedinjavanja jugoslavenskih naroda ne smije se odricati pravo na njihovo ime jer njime »(...) spajaju jednu vekovnu i neotuđivu tradiciju, moćniju i silniju od svakog izveštačenog naziva. Samim tim, što prihvaćaju da se uz njihovo ime istakne i pridoda hrvatsko i slovensko ime daju Srbi time izraza jedinstvu i ravnopravnosti.«¹³ Suprotstavljajući se imenu Jugoslavija demokrati su isticali da u državi ima ozbiljnijih poslova i briga koje bi trebalo rješavati i da nema potrebe »(...) bacati se na luksus svađanja oko imena države.«¹⁴ Sve one koji su zastupali stajalište da se država nazove Jugoslavija dubrovački radikali nazivaju »crno žutim elementima« koji su prožeti »jezuitskom mržnjom protiv Srba«.¹⁵

Ovom prilikom nećemo se osvrnuti na stavove centralističkih i unitarističkih snaga koje traže da Srbi trebaju imati posebna prava u zajedničkoj državi zato što su oslobodili Hrvate i ostale jugoslavenske narode tuđinske vlasti. O tom »oslobođenju« historiografija u nas svoje je rekla. Zna se da su spomenute tvrdnje neistinite.

Nasuprot radikalima i demokratima izvanstranačko udruženje zalaže se za ime Jugoslavija. List »Rad« u imenu Jugoslavija vidi branu za moguću uspostavu »velike Hrvatske« ili »velike Srbije«. Pritom se upozorava da se ime Jugoslavija ne traži zato

¹⁰ Isto.

¹¹ Isto, br. 15 od 13. 04. 1921.

¹² Isto, br. 18 od 4. 09. 1921.

¹³ Isto, br. 20 od 18. 05. 1921.

¹⁴ Isto,

¹⁵ Isto, br. 18 od 4. 05. 1921. i br. 19 od 11. 05. 1921. Na jednome mjestu se navodi da Hrvati toliko mrze Srbe i srpsko ime da i svoje žrtvuju, obuhvaćajući i Bugare u sastav Jugoslavije čime se želi izvršiti pritisak na Srbe.

što bi netko mrzio Srbe (što radikali tvrde), već zato što se time suzbija svako podvajanje i separatizam i zato što »(...) odviše ljube Srbiju« koju bi demagozi mogli kompromitirati. Izvanstranačari su isticali: »Jugoslaviju hoćemo a ne šarenu, bezimenu Eshaeziju.«¹⁶ Polazeći od stajališta integralnog jugoslavenstva, izvanstranačari su isticali da su protiv »plemenske politike« zastupajući mišljenje da jedan jedinstveni narod mora imati i jedinstvenu državu. Oni hoće Jugoslaviju »duhom i imenom«. Onaj tko od tog imena odstupa odstupa i od sadržaja i jugoslavenskog duha i budućnosti Jugoslavije.¹⁷

Ime Jugoslavija uklopalo se u koncept integralističke politike izvanstranačara, jedan narod, jedna država, jedna monarhija. Izvanstranačari u imenu države Kraljevina SHS vide dijeljenje po njihovu shvaćanju »jedinštenog naroda«. Na inicijativu Jugoslavenskog akademskog kluba u Dubrovniku održana je 24. 04. 1921. javna skupština na kojoj je donijeta rezolucija u kojoj se zahtijeva da se Ustavotvornoj skupštini uputi apel da država dobije ime Jugoslavija. Apel se potkrepljuje konstatacijom da je u Dubrovniku oduvijek ljubljeno srpsko, hrvatsko i slovensko ime te da je Dubrovnik oduvijek »(...) nazivao jedan isti narod jugoslavenskim narodom a njegov jezik 'naškim'«. ¹⁸ Polazeći od stava da je u Dubrovniku nastala jugoslavenska misao, skupština akademičara zaključuje da je on i danas jugoslavenski grad.¹⁹

Listovi »Srpska riječ« i »Balkan« napali su rezoluciju dubrovačkog skupa da su pristalice crno-žute monarhije, Radića i boljševikâ. U članku »Provokatori i mistifikatori« list »Rad« osuđuje pisanje »Balkana« i »Srpske riječi«, posebno izjavu Velizara Jankovića koji u tim člancima političkom protivniku poručuje »(...) ili mi se ukloni ili mi se pokori«. ²⁰ Izvještavajući sa skupštine Jugoslavenskog akademskog kluba »Narod« između ostalog navodi: »Na skupštini smo vidjeli elemenata kojima je skupština dobro došla da iskaše svoj gnjev protiv ljudi koji su cio svoj život proveli u borbi za oslobođenje i ujedinjenje.« Dubrovački radikali osporavali su legitimitet rezolucije ističući da na skupštini nije bilo onih koji su protiv imena Jugoslavija pa se zato ne može smatrati da su rezoluciju prihvatili svi Dubrovčani, kako se to tvrdilo od strane izvanstranačara i akademičara dubrovačkih.²¹ Za ime države Jugoslavija izjasnila se i skupština održana 1. 05. 1921. u Cavtatu. Na tom skupu Ljubo Leontić je istaknuo da se u dosadašnjem imenu države očituje »(...) cjepidlačarski duh devetog stoljeća« predbacujući pobornicima tog imena da budno paze da ime Srbi odijele s jednim čvrstim zarezom-zapetom od imena Hrvat a sve s jednim 'i' od imena Slovenac, i to samo zbog toga da se dobro naglasi da smo mi ne jedan nego tri naroda.²²

U polemike oko imena države uključila se i HPS. Njezine stavove u južnoj Dalmaciji zastupa list »Narodna svijest«. Opredjeljujući se za ime Jugoslavija, HPS polazi od drukčijeg stajališta nego izvanstranačari. Pristalice HPS su za to ime zato

¹⁶ »Rad« br. 69 od 19. 03. 1921.

¹⁷ Isto.

¹⁸ Isto.

¹⁹ Isto.

²⁰ Isto.

²¹ »Narod«, Dubrovnik br. 17 od 21. 04. 1921.

²² »Rad« br. 76 od 7. 05. 1921.

što njime žele suzbiti srpsku hegemoniju. U vezi s tim se navodi da se isticanjem triju imena u nazivu države potiču nacionalni sukobi (plemenske borbe) koje će završiti »(...) pobjedom plemena koje ima povoljne uvjete za borbu«. HPS je smatrala da te povoljne uvjete ima srpski narod.²³

List »Jadran«, glasilo HPS u Splitu, još 1919. godine upozorava da biti dobar Jugoslaven znači ljubiti jednakom mjerom i Srbe i Hrvate i Slovence, kao i pokazivati jednako zanimanje za krajeve, običaje, povijest i prosvjetu svih triju naroda (plemena). U tome je i bitna razlika između jugoslavenstva HPS i izvanstranačara. Jugoslavenstvo HPS nije bilo integralističko i unitarističko. HPS je isticala da je svatko onoliko Jugoslaven koliko stoji u duševnoj vezi sa Srbima, Slovencima i Hrvatima. »Onaj Jugoslaven imade najbolju legitimaciju svojeg koljena koji je prožet djelima što su ih srpski, slovenski i hrvatski najveći muževi stvorili (...)«²⁴ U jeku rasprava oko imena države Dubrovnik je 26. 03. 1921. posjetio dr. A. Korošec zajedno sa Stjepanom Banićem. Tom prilikom govorio je u klubu »Bošković« o stavovima HPS prema ustavu.²⁵ Hrvatska pučka stranka zastupala je stav da se država nazove Jugoslavijom.

Slične stavove u vezi s imenom države imali su i pristalice Hrvatske zajednice što je vidljivo iz pisanja splitskog lista »Narod« (kasnije »Jugoslavenski narod«).

Rasprave oko pitanja imena države vodile su se usporedo s pitanjem državnog uređenja. Suprotnosti između pristalica centralizma i unitarizma s jedne strane i pristalica federalizma i drugih anticentralističkih shvaćanja s druge strane vodile su se istim intenzitetom kao i oko pitanja imena države. Za centralističko uređenje bili su svi oni koji su zastupali stavove da država dobije ime Kraljevina SHS. Uz njih je bila i grupa izvan stranaka (Leontić) i pristalice Organizacije jugoslavenskih nacionalista koji su inače zastupali stajalište da se država nazove Jugoslavija. Za federalizam su bili pristalice Hrvatske zajednice, Trumbića i Hrvatske republikanske seljačke stranke (HRSS) s napomenom da te snage u južnoj Dalmaciji u doba rasprava oko nacrtu ustava još nisu bile dobro organizirane. HPS se zalagala za autonomiju historijskih pokrajina.

Braneci centralistički koncept državnog uređenja list »Rad« ističe da treba ostvariti potpuno ujedinjenje koje će biti oličeno u jedinstvenom narodu. U vezi s tim se ističe: »Mi smo Jugoslaveni a nijesmo partikularno Slovenci, Hrvati i Srbi, mi smo Jugoslaveni jer smo Srbi, Hrvati i Slovenci.«²⁶ Uoči glasanja za Ustav u parlamentu u Dubrovniku je 22. 05. 1921, na inicijativu nacionalističke omladine održan zbor na kojem je govorio dr. Ljubo Leontić. Tom prilikom se Ljubo Leontić založio za centralističko i unitarističko uređenje države.²⁷

Program HPS prema državnom uređenju dubrovačka organizacija te stranke formulira u broju 5 lista »Narodna svijest« od 1. 02. 1921. U članku »Za autonomiju i ravnopravnost naroda (plemena)« traži se uspostava autonomija samoupravnih pokrajina koje bi trebale biti samostalne gospodarske cjeline sposobne da same

²³ »Narodna svijest« br. 20 od 18. 05. 1921.

²⁴ »Jadran«, Split br. 67 od 2. 05. 1921.

²⁵ »Isto, br. 30 od 30. 03. 1921.

²⁶ »Rad« br. 78 od 21. 05. 1921.

²⁷ Isto, br. 79 od 28. 05. 1921.

opstanu. Pritom se ne utvrđuju granice i imena tih pokrajina. Međutim, iz zahtjeva je vidljivo da su to veće administrativne cjeline koje bi imale svoje skupštine i vlade. Takva jedna pokrajina trebala je biti i Hrvatska (Hrvatska, Slavonija i Dalmacija).²⁸ HPS se borila protiv prevlasti Srba nad drugim narodima, pritom je isticala potrebu stvaranja »slobodne i ujedinjene Jugoslavije«: HPS je bila posebno nezadovoljna zbog niza mjera donesenih protiv Katoličke crkve i njezina odstranjivanja iz javnog života zemlje.²⁹ HPS u ovo vrijeme počinje s organizacijom svog utjecaja na omladinu u južnoj Dalmaciji. Osniva orlovske organizacije i omladinska katolička društva, među kojima se ističe organizacija »Domagoj«. Omladinske katoličke organizacije u južnoj Dalmaciji nisu bile brojne. Pouzdano se zbog toga može reći da HPS u svojoj namjeri da otrgne omladinu od utjecaja liberalističkih ideja nije uspjela. Stanovit broj organizacija HPS je uspjela osnovati samo u selima Konavljja. Orlovska društva organizirala su sletske vježbe i propagandistička predavanja i time nastojala parirati sokolskim organizacijama. Katolička mladenačka društva organizirala su kulturno-umjetničke priredbe na selu.³⁰

Dubrovački radikali slijedeći politiku vodstva svoje stranke dosljedno brane Nacrt centralističkog ustava, zalazući se za njegovo usvajanje. U doba rasprava oko Nacrta ustava posjetili su Dubrovnik neki istaknuti srpski političari među kojima ističemo radikala Ljubu Jovanovića i demokrata Božu Markovića. U govorima osuđuju »destruktivni separatizam« pozivajući sve »nacionalne elemente« da se udruže. Posebno se apelira na omladinu da odbaci »plemenske osjećaje« i da sve »vrednote srpske, hrvatske i slovenačke« usmjeri u »(...) jednu jugoslavensku cjelinu u silnoj i moćnoj Jugoslaviji«.³¹ U govoru koji je Boža Marković održao u Dubrovniku istaknuo je da problem »(...) našeg državnog i narodnog jedinstva ne leži u političkim programima niti u ustavnim nacrtima već u dubljem međusobnom poznavanju«.³²

U nastupima na zborovima a i preko novinskog tiska radikali su protivnike centralizma i unitarizma napadali da su sluge Austrije i Vatikana (crno-žuti elementi), kao i to da su protivnici Srba. U vezi s tim se upozorava da je nepotreban strah Hrvata od srpskog hegemonizma jer da Srbi ne teže hegemonizmu već su istinski pobornici »(...) narodnog jedinstva Srba, Hrvata i Slovenaca.«³³ Iz postupaka srpskih političara prema Hrvatima bilo je vidljivo da su oni bili suprotni tim tvrdnjama, što se manifestiralo svugdje, a posebno u člancima radikalnog tiska u Dubrovniku koji s velikom dozom netolerancije postupa prema nacionalnim osjećajima Hrvata. Ti članci u jednoj izrazito hrvatskoj sredini kao što je bio Dubrovnik i dubrovački kotar predstavljali su provokaciju i uvredu. Tako list »Narod« negira postojanje Hrvata u Vojvodini navodeći da tamo žive Šokci i Bunjevci, a ne Hrvati.³⁴

²⁸ »Narodna svijest« br. 5 od 1. 02. 1921.

²⁹ Isto, br. 25 od 21. 06. 1921.

³⁰ Isto, br. 7 od 15. 02. 1921.

³¹ »Rad« br. 89 od 6. 08. 1921.

³² »Narod« br. 19 od 11. 05. 1921.

³³ Isto, br. 44 od 2. 11. 1921.

Ovom prilikom list »Narod« navodi da su u toku rata (I. svjetskog) Srbi dali za stvaranje zajedničke države 1,300.000 života pa da zato drugima imaju pravo postavljati svoje uvjete.

³⁴ Isto, br. 21 od 25. 05. 1921.

Centralisti i unitaristi koji su živjeli u Dubrovniku i ostalim dijelovima južne Dalmacije nastupali su s velikom agresivnošću prema onima koji se s njihovim konceptom državnog uređenja nisu slagali. Oni su isticali potrebu »(...) odlučnog razbijanja i onemogućavanja svih koji su protiv onih koji su državu stvarali.«³⁵ Bili su protiv svakog kompromisa, ističući da se Ustav ne može prihvatiti suprotno stavovima Srba ne osvrćući se pritom na to što će se taj ustav prihvatiti protiv interesa drugih naroda. Leontić i njegov »Rad« posebnu su oštricu upućivali prema Anti Trumbiću, i to zato što je u raspravama prilikom donošenja Ustava bio protiv centralističkog koncepta.

Suprotstavljajući se ustavnom konceptu HPS, dubrovački radikali ističu da se Hrvatskoj ne može dati šira autonomija jer bi to značilo »(...) razgradnju jedinstvene države i uvođenje trijalizma — Banska Hrvatska — Slovenija — Velika Srbija«. Takva shvaćanja, ističu radikali, zakrčila bi »(...) puteve procesa slivanja u narodno jedinstvo«. Ujedno se ističe da to ni Hrvatima ne bi odgovaralo jer Srbi neće odstupati od onih (hrvatskih) krajeva države koje oni smatraju »(...) udovima srpskog nacionalnog tela.«³⁶

Vidovdanski ustav donesen je 28. 06. 1921. g. Njime je u Kraljevini SHS ozakonjena vlast kralja i centralističko uređenje države. Ustav je ukinuo oblike unutrašnje autonomije pojedinih jugoslavenskih zemalja pa tako i Dalmacije. Učvrstio je velikosrpsku prevlast i omogućio nacionalno ugnjetavanje većine stanovnika nove države, posebno Hrvata. Zato ga većina naroda južne Dalmacije nije prihvatila. Prihvatio ga je samo uski sloj režimu odanih građana koji je bio vezan uz vlast i strukture vlasti. Mnogi koji su izvan tih struktura i pozdravili njegovo donošenje u početku nisu ni mogli (uglavnom neupućeni) ni prozreti njegovu pravu bit, smatrajući da Ustav neće biti uperen protiv pojedinih naroda i njihovih nacionalnih osjećaja. Donošenje Vidovdanskog ustava u Dubrovniku je pozdravljeno crkvenim svečanostima uz zvonjavu zvona i povorkama. List »Narod« u broju 27 od 6. 07. 1921. donosi vijest da je 29. 06. 1921. »(...) nekoliko hiljada prisutnih uz poklike kralju, regentu i dinastiji Karađorđevića pozdravilo donošenje ustava.«³⁷

Usporedo s tim počela je hajka na »separatiste« koji su bili protiv ustava. Tako list »Narod« oštro osuđuje Trumbića zato što je glasao protiv Ustava, ističući da je njegovo držanje dosada bilo neiskreno. Napadaju se i Hrvati kao narod koji je razvio »(...) veliku i intenzivnu demagogiju« čiji su predstavnici »(...) agitatorskim govorima stvorili mržnju protiv onih koji su ustav donijeli.«³⁸ Trumbića napada i Leontić u govoru koji je održao u Bondinu kazalištu u povodu donošenja Ustava. Leontić je tada nazvao Trumbića frankovcem, osobito zato što je smatrao da su Hrvati Ustavom izgubili svoju političku individualnost koju su odvajkada imali.³⁹ Iako je Ljubo Leontić branio Vidovdanski ustav, on njime nije bio zadovoljan jer Ustav po njegovu mišljenju nije dovoljno učvrstio jugoslavenski integralizam. U komentaru koji donosi list »Rad« u povodu donošenja ustava konstatira se: »Mi nismo zadovoljni ovim ustavom. Mi nismo zadovoljni ni načinom na koji je ustav

³⁵ »Rad« br. 3 od 29. 01. 1921.

³⁶ Isto, br. 78 od 21. 05. 1921.

³⁷ »Dubrovnik« br. 78 od 21. 05. 1921.

³⁸ »Narodna svijest« br. 21 od 15. 05. 1921.

³⁹ Isto, br. 19 od 10. 05. 1921.

primljen. Mi smo zadovoljni da je konačno posao Konstituante završen.«⁴⁰ No i pored toga Leontić izražava uvjerenje da će život u jedinstvenoj državi »probuditi i jedinstvenu svijest jugoslavensku« te će tada i Jugoslaveni dobiti »(...) svoj pravi ustav«. Očekivalo se da će se Srbi, Hrvati i Slovenci »nacionalno uživiti« i da će postati svjesni svog jugoslavenstva.⁴¹

Najoštrij kritičari Vidovdanskog ustava u južnoj Dalmaciji bili su pripadnici HPS. Oni su isticali da je Ustav reakcionaran i policijski jer ne garantira jednaka prava svim stanovnicima države. Pobornike Vidovdanskog ustava smatrali su šovinistima, ističući da su »(...) prozreli i pronikli njihovo narodno i državno jedinstvo« za koje smatraju da vodi zatiranju hrvatskog imena i da je ono ustvari velikosrpstvo.

2. Politička suprotstavljanja u južnoj Dalmaciji pretvaraju se u hrvatsko-srpski sukob

Suprotnosti do kojih je dolazilo oko pitanja državnog uređenja reflektirale su se i na međunacionalne odnose, uglavnom u Dubrovniku, gdje je pored velike većine Hrvata živjelo i nešto Srba pravoslavne i rimokatoličke vjere (srbokatolici).⁴² U vrijeme rasprava oko Ustava u Dubrovniku je spaljen list »Hrvatska riječ«. Bio je to prvi javni agresivni napad unitarističko-centralističkih snaga koje su bile potaknute događajima u Splitu, kada su u noći između 29/30. 03. 1921. orjunaši demolirali uredništvo lista »Jadran« i prostorije Tiskovne zadruge i Leonove tiskare. Tom prilikom spaljeni su primjerci lista »Hrvatska riječ«.⁴³

Za sve nedaće u državi režimske snage u Dubrovniku optužuju Hrvate u čemu se nazire utjecaj velikosrpske propagande lista »Srpska zora« iz Sarajeva. Na javnim skupovima i putem novinskog tiska prijeti se onima koji ističu »plemenske« hrvatske zastave. Traži se da svi građani trebaju isticati samo »barjak svoje države«, i to »modre, bijele i crvene« boje. Oni koji to neće etiketiraju se za provokatore. List »Rad« u broju 4 od 5. 02. 1921. piše da: »(...) vijati samo plemensku zastavu u Dubrovniku« znači provoditi provokaciju. Radikalni »Narod« pokreće 1921. godine seriju članaka kojima želi dokazati da su Dubrovnik i njegova okolica srpski krajevi, tvrdeći da su Konavli i Stonski rat (Pelješac) u 14. st. pripadali srpskoj državi i da su bili oblast u sastavu države Nemanjića. Da potkrijepe svoje tvrdnje o pripadnosti južne Dalmacije Srbiji, u listu »Narod« pišu o dolasku cara Dušana u Dubrovnik, koji je u njemu boravio u dva navrata, 1331. i 1350, a kojeg je tom prilikom pratio njegov župan Pozuan Mirošević, upravitelj Konavala. U polemici između lista »Narod« i lista »Rad«, a u povodu priloga koji donosi list »Rad« pod

⁴⁰ »Rad« br. 84 od 2. 07. 1921.

⁴¹ »Narod« br. 6 od 9. 02. 1921.

⁴² Definitivni rezultati popisa stanovništva u Kraljevini SHS 1921. godine. Sarajevo 1932, 24.

Ovim popisom nije se iskazivala nacionalna pripadnost stanovništva već vjerska. Prema vjerskoj pripadnosti može se približno odrediti i nacionalna pripadnost. Prema tom popisu u Dubrovniku je bilo 2247 pravoslavaca pa se pouzdano može utvrditi da je bio i toliki broj Srba. Točan broj srbokatolika nije moguće utvrditi jer su oni uvršteni u rubriku rimokatolika. Broj srbokatolika nije mogao biti velik, oni su uglavnom pripadali bogatom sloju dubrovačkoga građanstva.

⁴³ »Hrvatska riječ«, Split, br. 5 od 12. 04. 1921.

naslovom »Analfabeti i mistifikatori« list »Narod« tvrdi da se Srbija ne može nikada odreći ovih krajeva a posebno Dubrovnika. Pravo na ove krajeve Srbija je po mišljenju lista »Narod« stekla »(...) žrtvama koje je dala u ratu«. »Narod« ujedno tvrdi da »između Srba i naroda južne Dalmacije postoji krvna i duhovna veza kao i vjekovno prijateljstvo Dubrovčana sa srpskom državom«.44 Isticanje prijateljstva Dubrovnika i Srbije navodi na zaključak da se uvijek zapravo radilo o postojanju dvaju subjekata pa prema tome Dubrovnik nije srpski.

U dubrovačkom tisku često su se pojavljivali članci koji su širili vijesti o ugroženom srpstvu i antisrpskom raspoloženju tamošnjeg naroda. Te članke pisao je anonimni pisac koji se potpisivao pseudonimom »Jedan koji pazi«. U tim se člancima napadaju pojedinci i ustanove da su za vrijeme Austro-Ugarske bili eksponenti njezine vlasti, a da sada zauzimaju visoke državne položaje. Tim se elementima zamjerava da ne poštuju ćirilicu i što ne ističu državne već samo plemenske zastave. Jedno vrijeme je na udaru spomenutog pisca bio Stambeni ured općine Dubrovnik kojem se zamjerava da onemogućava useljavanje Srba u Dubrovnik i slično. Isticani su zahtjevi za »(...) čišćenje i istrebljenje gube i kuge austrijske iz državnih službi« te da se na ta mjesta postave »(...) časni i pouzdani ljudi i patrioti«.45 Režimski tisak svoje napade posebno usmjerava protiv pristalica HPS. U članku »Tko hoće da izazivlje vjerski boj« list »Narod« optužuje HPS da razbija narodno i državno jedinstvo i širi mržnju protiv pravoslavlja te da provodi opstrukciju protiv Vidovdanskog ustava. »Narodna svijest« odbacuje spomenute napade optužujući radikale za militantan stav prema Katoličkoj crkvi i nastojanje da se ona potčini državnoj vlasti.46 U svakoj akciji HPS i Katoličke crkve radikali vide utjecaj Beča i Rima koji se označavaju kao najveći neprijatelji Kraljevine SHS. Navodnu povezanost s Bečom i Rimom radikali tumače kao priželjkivanje i pokušaj restauracije Habsburške Monarhije. Napadajući »Narodnu svijest« list »Narod« piše: »Gospodo oko 'Narodne svijesti' mi vam odgovaramo samo toliko. Mi smo silom disali kužni austrijski zrak a vi milom. Nama je prije smrdio a danas nam zaudara i zaudarat će do god ne izčezne i zadnji gubavi odrod koji uzdiše za starom krvnicom i grešnicom Austrijom«.47 Bilo je i drugih provokacija i izazova kao što je isticanje srpskih zastava u čisto hrvatskim mjestima, na zgradama općina i drugih javnih ustanova i pojedinaca, zabrana isticanja hrvatskih zastava, progoni izražavanja nacionalne pripadnosti hrvatskom narodu i drugo.

Navedenoj velikosrpskoj i imperijalističkoj politici stanovnici južne Dalmacije su se suprotstavljali dopuštenim a i nedopuštenim sredstvima. U vezi s navedenim treba spomenuti da ih je duboko vrijeđala agresivnost takve politike koja im odriče ono što im je nadraže i kakvim se kao narod osjećaju. Takva beskrupulozna politika radala je u njima otpor, budila nacionalni osjećaj i ponos i još ih čvršće zbila uz maticu hrvatskog narodnog pokreta koji u to vrijeme predvodi Stjepan Radić. Treba napomenuti da u početku u Dubrovniku i dubrovačkoj okolici još nema jake političke snage koja bi bila sposobna okupiti hrvatske snage. Otpori se ponajprije

44 »Narod« br. 23 od 8. 06. 1921.

45 Isto, br. 29 od 20. 07. 1921.

46 »Narodna svijest« br. 14 od 6. 04. 1921.

47 »Narod« br. 27 od 6. 07. 1921.

pojavljaju u tisku u listovima »Narodna svijest« i »Hrvatska riječ«. U članku »Lažni demokratizam i prevareno jugoslavenstvo« »Hrvatska riječ« upozorava da se s jugoslavenstvom širi srpstvo, osuđujući list »Narod« koji piše da su Hrvati »degenerirani« zato što se suprotstavljaju progonima.⁴⁸ Progonima i zlostavljanjem od žandara, ugroženo hrvatstvo nije reagiralo antisrpsvom, već upozoravanjem na potrebu poštivanja nacionalne samobitnosti svakog naroda. U vezi s tim karakteristična je izjava dubrovačkog trgovca Marijana Hrga koji je u povodu neosnovanih optužbi protiv njega nakon premetačine koju su žandari izvršili u njegovu stanu rekao: »Ponavljam da me javnost bolje shvati da sam Hrvat, ne da tim kažem da mi nijesu mila braća Srbi i Slovenci, već kažem da nijesam vrtikapa i da sam za svoje opravdano uvjerenje spreman sve podnijeti.«⁴⁹

Unitarističko-centralistička politika utemeljena Vidovdanskim ustavom omogućavala je srpskom dijelu stanovništva i onom dijelu Hrvata koji su bili odani režimu da imaju stanovite privilegije osobito s obzirom na izbor i imenovanja na pojedine funkcije u državnoj upravi i drugim javnim ustanovama. Uz pomoć režima spomenuti dio stanovništva mogao je bez poteškoća izražavati svoje nacionalne osjećaje i privrženost »narodnom i državnom jedinstvu«, i to putem tiska i raznih kulturnih i prosvjetnih društava, političkih i strukovnih organizacija a da ne budu proglašavani separatistima i da ne budu progonjeni.⁵⁰ Izražavanje hrvatskih nacionalnih osjećaja nije bilo dopušteno. Sve što se pokušalo izraziti kao hrvatsko napadano je kao separatističko, austrofilsko, vatikansko i antidržavno, što je vidljivo iz članaka koje u to vrijeme donosi režimski tisak u Dubrovniku, posebno radikalni list »Dubrovnik« u kojima se razmatraju hrvatsko-srpski odnosi i uloga »hrvatskog i srpskog plemena« u stvaranju zajedničke države.

U seriji tih članaka tiskanih 1922. godine u listu »Dubrovnik« u svemu se kao primjer ističe »srpsko pleme«, a za Hrvate nema pozitivne ocjene. U vezi s tim veliča se uloga Srba u stvaranju Kraljevine SHS za koju su Srbi »(...) žrtvovali ime svoje nezavisne Kraljevine« i svoju »(...) proslavljenu zastavu« pred kojom bi se »(...) svaki Hrvat i Slovenac trebao da pokloni«.⁵¹ Pravedajući negativan stav prema jugoslavenstvu za koje se veliki dio Dubrovčana u to vrijeme izjašnjavao, »Dubrovnik« tvrdi da bi oni koji se za jugoslavenstvo zalažu htjeli da Srbi »(...) dadu i ono malo što im je od sebe ostalo«.⁵² Ističući veliku ulogu Srbije u stvaranju zajedničke države list navodi da je Srbija na ujedinjenje pristala ne radi privilegija već uvjerenja. Pritom se navodi da Srbija na ujedinjenje nije trebala pristati s obzirom na to da je za oslobođenje nesrpskih krajeva »krv prolivala«.

U napisima »Dubrovnik« nigdje ne spominje i ulogu Hrvata i ostalih jugoslavenskih naroda u stvaranju zajedničke države.

U osvrtu na ulogu i zasluge Srbije u stvaranju zajedničke države donosi se zaključak da je time Srbija izgubila prevlast koju je silom oružja zaslužila te da je u interesu zajedničkog života pristala na ravnopravne odnose. Navedene stavove lista

⁴⁸ »Hrvatska riječ« br. 7 od 22. 04. 1921.

⁴⁹ »Narodna svijest« br. 4 od 26. 01. 1921.

⁵⁰ »Dubrovnik« br. 67 od 23. 08. 1922.

⁵¹ Isto.

⁵² Isto.

»Dubrovnik« ne treba posebno komentirati jer je vidljivo da se u njima izražava žaljenje što Srbija nije i *de facto* anektirala sve nesrpske krajeve u kojima su živjeli jugoslavenski narodi. To što srpska vojska nije oslobodila hrvatske krajeve, već se narod tih krajeva sam oslobodio austro-ugarske vlasti i uspostavio Državu Slovenaca, Hrvata i Srba i što su srpski vojnici ušli na već oslobođeni teritorij tek osnovane države za spomenuti list nije važno i na to se nisu osvrnuli.

List Narodne radikalne stranke »Dubrovnik« piše da Srbija nije iskoristila snagu svog oružja, odnosno da nije naplatila žrtve koje je u ratu dala. Onima koji su dobro znali da je srpski vladajući sloj u novostvorenoj državi imao stvarnu prevlast te su se žalopojke o nenaplaćenom gubitništvu u ratu morale doimati kao propaganda kojom se želi dobiti još više prevlasti i jače stegnuti sve one koji se suprotstavljaju tzv. državnom i narodnom jedinstvu i dinastiji Karađorđevića. Komentirajući odnose između Hrvata i Srba, »Narod« tvrdi da su oni jedan narod koji je »(...) istorija odvojila« izvlačeći iz tog zaključak da je iz te podvojenosti izišao »(...) nacionalno čišći, etnički i politički bolji srpski dio našeg naroda«. ⁵³ U članku »Ko je kriv« list »Dubrovnik« tvrdi da je »(...) srpska misao uvijek bila univerzalna«, dok je hrvatska misao uvijek bila »partikularistička«. Pritom se ilirski pokret i Strossmayerovo jugoslavenstvo smatraju »(...) čedom srpske misli«, a Vukova parola »Srbi svi i svuda« za »Dubrovnik« je jugoslavenska jer se u njoj pod pojmom Srba »(...) podrazumijevaju svi naši narodi i krajevi«. ⁵⁴ Na stranicama lista »Dubrovnik« bilo je i drukčijih shvaćanja o Gajevu i Strossmayerovu jugoslavenstvu. Tako list »Dubrovnik« u njihovu jugoslavenstvu vidi »(...) austrijskog orla koji kruži nad njihovim idejama«. ⁵⁵

Starčevićevo i Kvaternikovo hrvatstvo za »Dubrovnik« je separatističko jer se po shvaćanju tog lista u njemu okupljaju samo Hrvati. Ovaj velikosrpski list pisao je i druge neistine o hrvatskoj povijesti. U skladu s tim zasluga za stvaranje politike novog kursa pripisuje se Srbima iz Dalmacije iako se dobro zna da su inicijatori te politike bili Supilo i Trumbić koji su tom politikom nastojali ostvariti ujedinjenje hrvatskih zemalja i njihov što samostalniji položaj u Austro-Ugarskoj. Politika Jugoslavenskog odbora ocjenjuje se štetnom za nacionalne odnose u novostvorenoj državi. Nasuprot srpskim vrlinama za Hrvate list »Narod« ističe da moraju žrtvovati svoju zaslijepljenost i malodušnost i »(...) umjetno nakalamljeni strah pred hegemonijom srpskog plemena« na isti način kako su to učinili Srbi, davši za oslobođenje svih naroda zajedničke države »(...) milijune najboljih sinova«. ⁵⁶

Od Hrvata se traži da se odreknu zahtjeva za uspostavom nezavisne hrvatske republike ako žele živjeti zajednički sa Srbima i Slovencima, u protivnom sa Srbima mogu razgovarati samo o amputaciji, ali se u tom prijedlogu odmah i navodi da do sporazuma ne može doći jer da su Hrvati separatisti. ⁵⁷ Uz navedeno tražilo se od organa vlasti da kazne sve antidržavne elemente, da im se imovina zaplijeni, da im se ukine mirovina, i to sve pod parolom »Dokle ćemo gojiti guju u njedrima«. ⁵⁸ Prema

⁵³ Isto.

⁵⁴ Isto.

⁵⁵ Isto.

⁵⁶ Isto, br. 26. od 1. 04. 1922.

⁵⁷ Isto, br. 54 od 8. 07. 1922.

⁵⁸ »Slobodni dom«, Zagreb, br. 36 od 3. 09. 1922.

tome s Hrvatima se nije željelo razgovarati, njima su se postavljali ultimatum, njima se prijetilo hapšenjem ako ne pristanu na velikosrpske uvjete. Pristati na te uvjete značilo se odreći svoje samobitnosti.

Ovakva šovinistička i nacionalistička shvaćanja i stavovi negativno su utjecali na međunacionalne odnose u Dubrovniku i odnos stanovnika cijele južne Dalmacije prema režimu i njegovim nosiocima. Kod Hrvata su izazivala revolt i ogorčenje, a i pothranjivanje antisrpskog i antidinastičkog raspoloženja. Spomenuti stavovi najutjecajnijih radikala u Dubrovniku utjecali su na homogeniziranje Hrvata i njihovo još čvršće pristajanje uz HRSS. U vrijeme kad list »Dubrovnik« izlazi s navedenim napadima u Dubrovniku nema glasila koje bi bilo tumač politike Hrvatskog bloka pa su prilozima »Dubrovnik« ostali uglavnom na odgovorima lista »Narodna svijest«. Navedeni list polemizira s listom »Dubrovnik« izražavajući svoje neslaganje s dominacijom »srpskog plemena« tražeći reviziju Vidovdanskog ustava i uspostavu autonomija pokrajina. »Dubrovniku« odgovara i »Slobodni dom« čiji je dopisnik iz južne Dalmacije u to vrijeme bio Stjepan Buć čija su razmatranja i pogledi uglavnom bili usmjereni na koncept koji je bio dijametralno suprotan konceptu radikala. Stjepan Buć je isticao da su Hrvati i Srbi dva naroda i da zato moraju imati svaki svoju državu.⁵⁹

Favoriziranje srpske nacije i srpskih nacionalnih, kulturnih i religioznih osjećaja u Dubrovniku, koji je po nacionalnom sastavu svog pučanstva bio hrvatski, nije moglo koristiti skladnim međunacionalnim odnosima. Stječe se dojam kao da su pisci tih članaka upravo željeli postići da se međunacionalni odnosi što više zaostre (što gore, to bolje) ne bi li imali opravdanje za uspostavu još jačeg terora nad Hrvatima. U polemike s listom »Dubrovnik« ulazi i zagrebački list »Hrvat« koji se suprotstavlja »srpskom kultu« koji se provodi u dubrovačkim školama u kojima se slavi Durđev dan, Sv. Sava, Vidovdan i drugi izrazito srpski nacionalni i vjerski (pravoslavni) blagdani. Po mišljenju »Hrvata« tim se proslavama odnarođuju hrvatski učenici. Od roditelja se traži da se tome suprotstave nudeći također neprihvatljive stavove po kojima treba »(...) zavrnuti vratom ovom zlu koje direktno dolazi iz Beograda.«^{59a} Pojedini Dubrovčani su svoje srpstvo izražavali isticanjem srpskih zastava na mjestima koja su izazivala Hrvate, pogotovo ako su ih isticali na zgradama državnih i javnih ustanova. Tako je prilikom kraljeve ženidbe Božo Hoppe na zgradi pošte čiji je bio upravitelj istaknuo dvije srpske zastave, protiveći se da se na zgradi istakne i hrvatska zastava. Postupak je osudila čitava dubrovačka javnost osim radikala i lista »Dubrovnik«. Ocjenjujući taj postupak list demokrata »Jugoslaven« koji je izlazio u Dubrovniku u članku »Incident sa zasta-

⁵⁹ Hrvatski blok osnovan je u kolovozu 1921. Činile su ga Hrvatska republikanska seljačka stranka, Hrvatska zajednica, Hrvatska stranka prava i Hrvatski radnički savez. Ovaj je Blok predstavljao hrvatsku nacionalnu koncentraciju suprotstavljajući se unitarizmu i centralizmu u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. Vodeću ulogu u njemu imala je Hrvatska republikanska seljačka stranka i njezin vođa Stjepan Radić. U predsjedništvu Bloka bili su Stjepan Radić, Mate Drinković i Mirko Košutić. Protiv Bloka se ubrzo razvila žestoka kampanja koju predvodi Svetozar Pribičević. Optuživani su kao nosioci antidržavnog i separatističkog pokreta iako su bili za državnu zajednicu izgrađenu na principima federacije ili konfederacije a protiv centralizma.

^{59a} »Dubrovnik« br. 42 od 27. 05. 1922.

vama u Dubrovniku« s pravom konstatira da je Božo Hoppe postupio kao cinik kojem nije stalo ni do naroda ni do države te da je svojim postupkom »(. .) htio da izazivlje i da razdvaja ono što i sama vlada koja ga je na ono mjesto postavila hoće da ujedinjuje.«⁶⁰ U to vrijeme bilo je i drugih incidenata sa zastavama. Tako je u Cavtatu krajem prosinca 1922. godine jedna skupina orjunaša prisilila trgovca Mengelia da skine hrvatsku zastavu. Kad je to odbio, demonstranti su je nožem iskidali. Tom činu bili su prisutni i žandari, ali nisu intervenirali niti spriječili trganje zastave.⁶¹

Kad je u Stonu na zgradi općine istaknuta hrvatska zastava, režimska štampa u južnoj Dalmaciji oštro reagira ocjenjujući taj postupak kao antidržavni čin i vid separatizma.⁶²

Javni istupi pojedinaca koji su inače bili istaknuti javni i kulturni radnici također su utjecali na zaoštavanje međunacionalnih odnosa, pogotovo onda kad u tim izjavama Hrvate prikazuju kao sluge Austrije i Rima, optužujući ih za raniji stav Austrije prema Srbima.⁶³

Svoje antihrvatstvo list »Dubrovnik« izrazio je i prilikom postavljanja ploče Ivanu Gunduliću suprotstavljajući se da se na njoj stavi natpis da je on »(. .) slavni hrvatski pjesnik«. Za taj list Gundulić je isto toliko srpski koliko i hrvatski uz naglašavanje da Srbi Dubrovnik zovu »srpskom Atinom.«⁶⁴

Već spominjani list »Jugoslaven« pišući o hrvatsko-srpskim odnosima konstatira da je »(. .) Dubrovnik jednom preturio sve nedaće plemenskog spora« u kojem »(. .) hrvatstvo i srpstvo bijahu dva tabora u kojem se bez ikakve više svrhe zatirahu najbolje narodne snage.«⁶⁵ Izlaz iz takvog odnosa vidi se u prihvaćanju i afirmaciji »preporodne jugoslavenske misli« i napuštanju plemenskih programa, osuđujući pritom Hrvatsku zajednicu kojoj se imputira da »(. .) ponovo užije oganj plemenske borbe koja će liznuti od Dunava do Dubrovnika svuda gdje nas ima...«⁶⁶ Uz konstataciju da su u Dubrovniku međunacionalni odnosi zategnuti zaključuje se da je Dubrovnik zaboravio naći put koji ga upućuje u »(. .) veliku njegovu slavensku tradiciju i njegovu današnju zadaću u nacionalnoj državi.«⁶⁷ Vidici razvoja Dubrovnika u budućnosti vide se u njegovoj jugoslavenskoj, a ne hrvatskoj ili srpskoj orijentaciji.

⁶⁰ »Jugoslaven« br. 6 od 17. 06. 1922.

⁶¹ Slično Hoppeu postupio je na Mljetu općinski komesar.

⁶² »Narodna svijest« br. 51 od 23. 12. 1922.

⁶³ »Dubrovnik« br. 55 od 12. 07. 1922.

⁶⁴ Isto, br. 54 od 8. 07. 1922.

⁶⁵ »Jugoslaven« br. 2 od 20. 05. 1922.

Osvrćući se na te odnose »Jugoslaven« navodi da je u to vrijeme »(. .) čovjek mrzio čovjeka, brat je mrzio brata«. U članku »Dubrovnik na raskršću« »Jugoslaven« objašnjava uzroke takvog stanja smatrajući da su takvi odnosi rezultat utjecaja sa strane koji »(. .) imajuć hude duhove koji rvajuć se tobože za hrvatstvo prezirahu povijest hrvatsku, prezirahu povijest srpsku«.

⁶⁶ Isto. Hrvatska zajednica bila je politička organizacija osnovana 1919. godine. Nastala je fuzijom starčevićanaca i Napredne demokratske stranke. 1918. odobrila je stvaranje Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, ali se nezadovoljna centralističkom politikom zajedno s Hrvatskom republikanskom seljačkom strankom (HRSS) opredijelila za republikansko uređenje.

⁶⁷ Isto.

U članku »Krizna narodnog jedinstva« »Jugoslaven« odbacuje kritike kojima se optužuje jugoslavenstvo za pogoršanje međunacionalnih odnosa i za nepovjerenje stvoreno kod Hrvata i Slovenaca prema Srbima. Rješenje međunacionalnih odnosa »Jugoslaven« vidi u jugoslavenstvu, odbacujući srpstvo i hrvatstvo. U vezi s tim se napominje da ni »(...) ekskluzivno srpstvo ni hrvatstvo ni slovenstvo nemaju dosta snaga, ono je u njihovoj sintezi u jugoslavenstvu«. ⁶⁸ Od Dubrovnika se traži da se izdigne iznad uskih nacionalnih (plemenskih) granica i da »(...) moćnim glasom dovikne onima koji siju razdor među Srbima i Hrvatima da umuknu«. ⁶⁹

Polemike o hrvatstvu, srpstvu i jugoslavenstvu nastavile su se i u 1923. godini, a vodile su se između listova »Dubrovnik« i »Narodna svijest«. U članku »Dubrovnik redivivus« »Narodna svijest« odgovara na članak lista »Dubrovnik« tiskan pod naslovom »Dubrovnik preosapio«, a u kojem se navodi da je »Narodna svijest« za jugoslavenstvo samo zato što mrzi Srbe te da braneći nacionalne interese Hrvata želi podvojiti Hrvate i Srbe u Dubrovniku tako što Srbe katolike želi odvojiti od Srba (pravoslavaca, op. pis.) i prikloniti ih uz Hrvate te tako stvoriti još veći jaz među njima. Na taj članak »Dubrovnik« »Narodna svijest« odgovara radikalima da su oni krivi za loše međunacionalne odnose i za veliki utjecaj Stjepana Radića na politički život u Hrvatskoj. U vezi s tim daje se poruka Srbima da se odreknu shvaćanja o »srpstvu triju vjera« a kojom se žele okupiti svi Srbi pravoslavni, svi Hrvati katolici i svi muslimani pa će onda, kaže se, i nestati opasnosti od Radića kojom će se eliminirati podloga na kojoj gradi svoju politiku. ⁷⁰

»Narodna svijest« se osvrtje i na članak u listu »Dubrovnik« pod naslovom »Da se objasnimo«, a u kojem se ponovno ističe da su Srbi najviše dali za zajedničku državu kojom su izgubili svoju Kraljevinu i svoju zastavu. U tom članku, koji »Dubrovnik« prenosi iz lista »Samouprava« tvrdi se da Srbi imaju legalno pravo da uređuju državu kako oni to hoće, ističući da Srbija treba da »(...) caruje na strah vragovima«. ⁷¹ Reagirajući na taj članak »Narodna svijest« upozorava da su se Hrvati nadali da će zajedničkom državom dobiti Jugoslaviju a dobili su »(...) preobraženu Kraljevinu SHS ili proširenu Srbiju«. ⁷²

U broju 43 od 9. 10. 1923. »Narodna svijest« postavlja listu »Dubrovnik« 11 pitanja o hrvatsko-srpskim odnosima među kojima je bilo i pitanje da li bi Srbi bili za jedinstvo kad bi svi položaji u državi bili u rukama Hrvata i kad bi Zagreb bio središte države, a ne Beograd, kad bi svi ministri bili Hrvati a porezi išli u Zagreb te kad bi policija bila u rukama Hrvata koji bi batinali Srbe. Ne odgovarajući na

⁶⁸ Isto.

⁶⁹ »Republikanska straža« Dubrovnik, br. 1 od 8. 12. 1922. Uključujući se u polemike »Republikanska straža« kao list Republikanske stranke u Dubrovniku donosi članak Ljube Stojanovića iz »Dubrovnika« u kojem se ističe da je Dubrovnik kolijevka hrvatske i srpske kulture. Za njega Dubrovnik ne smije biti jabuka razdora između Hrvata i Srba već »(...) spona između primorja i njegovog zaleđa koje je srpsko i hrvatsko«.

⁷⁰ »Narodna svijest« br. 39 od 11. 09. 1923.

List »Dubrovnik« smatrao je Srbe stupovima države suprotstavljajući se shvaćanjima da će se Radićev utjecaj na hrvatske mase smanjiti kad Srbi napuste politiku hegemonije. Nasuprot tome radikali su smatrali da će se taj utjecaj eliminirati kad se »(...) zavedene mase otrese onih koji su ih poživinčili«.

⁷¹ »Dubrovnik« br. 23 od 15. 09. 1923.

⁷² Isto.

navedena pitanja »Dubrovnik« prenosi članak iz lista »Politika« u kojem se konstatira da je »(...) oslobodilačka srpska vojska sobom donijela i onu srpsku slobodu za koju ovi ropski krajevi u većem dijelu nisu ni dorasli pa ni zaslužili«. ⁷³

Za list »Dubrovnik« ti »ropski krajevi« ponovno dižu glavu zauzimajući kao i ranije antisrpski stav. Ropski krajevi za »Dubrovnik« su hrvatski krajevi, odnosno hrvatski narod. Na kraju se u vezi s postavljenim pitanjem odgovara da kad bi Hrvati sve u državi i imali što se u pitanjima navodi, da bi ubrzo »(...) svi otišli Austriji i Karlovog sina proglasili za svog kralja«. ⁷⁴ Za potvrdu svojih stavova list »Dubrovnik« citira pisanje lista »Hrvatski glasnik« iz Chicaga gdje se u članku »Tko je najviše pomogao oslobođenju Hrvata« tvrdi da Hrvati za svoje oslobođenje trebaju zahvaliti Srbima te da su »(...) neizmjereno manje dali od Srba« za to oslobođenje, optužujući pritom Radića da je u ratu radio sve da spasi Austriju.

U članku »Naša politička orijentacija -- Glas Šumadije je i naš glas« list »Dubrovnik« ističe da je srpski narod identificirao svoju stvar s općom stvari Srba, Hrvata i Slovenaca pa je zbog toga i politika koju vode srpski političari misionarska jer se bori za ostvarenje državne i narodne cjeline što se identificira s misijom srpskih vojnika koji su se tukli »(...) protiv brata da bi se ostvarila narodna država«. ⁷⁵

Osnivanje organizacije Hrvatskog bloka u južnoj Dalmaciji nije dobronamjerno dočekano od pojedinih političkih grupacija, posebno režimskih. Prvi javni sastanak Hrvatski blok organizirao je u Dubrovniku 5. 12. 1921. Tom prilikom u Dubrovniku je boravio Josip Predavec. Predavčev dolazak u Dubrovnik izazvao je oštre reakcije režimskih stranaka i njihova tiska koji je izlazio u Dubrovniku. Radikalni »Dubrovnik« izvještavajući o Predavčevim aktivnostima navodi da je on na sastancima propagirao amputaciju Hrvatske iz sastava Kraljevine SHS te da je »(...) bunio narod protiv narodnog i državnog jedinstva, odnosno protiv postojeće vlasti. Politiku Predavca i Buća »Dubrovnik« ocjenjuje antidržavnom. Izražava se čuđenje što im policija dosad nije zabranila političku djelatnost i što ih nije uhapsila. Zemljoradnička »Seljačka sloga« u broju 6 od 16. 02. 1922. Predavčev dolazak u Dubrovnik također negativno ocjenjuje pa u vezi s tim ističe da se narod nije dao »(...) zavesti tiradama o hrvatstvu i jugoslovenstvu niti napadima na Srbe jer srpski seljak strada kao i hrvatski pa ga hrvatski seljak nema potrebe mrziti jer je i on u bijedi i nevolji i nema on veze s vladajućim srpskim krugovima«. ⁷⁶

Memorandum koji je »Hrvatski blok« uputio konferenciji u Genovi izazvao je oštre reakcije unitarističkih snaga u južnoj Dalmaciji što je poslužilo za poduzimanje represalija protiv federalista čiji su stavovi u Memorandumu ocijenjeni kao antidržavni. Splitska »Pobeda« postupak Hrvatskog bloka okarakterizirala je izdajom. Posebno oštre napade na Hrvatski blok daje list »Dubrovnik« koji negira postojanje hrvatskog pitanja protiveći se poistovjećivanju Hrvata s Hrvatskim blokom koji svojom politikom razbija narodno i državno jedinstvo. Leontićevo »Rad« suprotstavlja se mogućnosti odvajanja Hrvatske iz državne zajednice jugoslavenskih naroda. U vezi s tim se navodi: »(...) Neka Radić pokuša da amputira. Neka otrgne

⁷³ Isto, br. 19 od 27. 04. 1923.

⁷⁴ Isto.

⁷⁵ Isto.

⁷⁶ Isto, br. 11 od 8. 02. 1922.

iz jugoslavenskog kompleksa kajkavske županije, vidjet će kako će taj hrvatski komad visjeti u zraku i krvariti iz svih žila.«⁷⁷ U članku »Maknite krajnosti« »Rad« ocjenjuje Memorandum kao krajnju granicu separatizma a uzrok tome vidi u slabljenju državotvornih snaga i jugoslavenstva.⁷⁸

Napadima na Hrvatski blok pridružuje se i HPS. Za razliku od režimskih, državotvornih stranaka koje Hrvatski blok napadaju kao antidržavnu i separatističku političku organizaciju, HPS ga napada zato što je dosad svoju političku aktivnost usmjerio na uže područje Hrvatske oko Zagreba, dok je Dalmaciju iz te aktivnosti isključio. HPS se također suprotstavlja tendenciji da Hrvatski blok i Radić sebe proglašavaju zastupnicima svih Hrvata, zamjeravajući Radiću za često mijenjanje političkih stavova. HPS izražava nezadovoljstvo politikom HRSS koju ona vodi prema Katoličkoj crkvi i svećenstvu. Ocjenjujući stavove Hrvatskog bloka »Narodna svijest« konstatira: »(...) Hrvatski blok je šarena družba koja se predala na milost i nemilost Stjepanu Radiću. On ga vodi bez stalnog pravca, ne znajući ni sam gdje će se svršiti.«⁷⁹ Stav HPS prema Hrvatskom bloku treba gledati sa stajališta konkurentne borbe za utjecaj na dalmatinske težake koje im otimlje novopridošla organizacija HRSS.

Slično kao i HPS i zemljoradnici u južnoj Dalmaciji nisu sa simpatijama dočekali pojavu HRSS, što je i razumljivo s obzirom na to da su i oni do pojave HRSS u ovim krajevima imali pretežan utjecaj na dalmatinsko selo i njegovo pučanstvo. Reagirajući na članak Mate Drinkovića u listu »Obzor« od 16. 04. 1922. u kojem se raspravlja o hrvatstvu Dalmacije, »Primorski glasnik«, list zemljoradnika suprotstavlja se Drinkovićevim zahtjevima da se Dalmacija mora orijentirati prema Hrvatskom bloku, tj. prema Zagrebu. U vezi s tim se zaključuje da se Dalmacija ne treba vraćati hrvatstvu i blokaštvu, a niti se ona treba sjediniti s Banskom Hrvatskom. Ona po mišljenju »Primorskog glasnika« treba da se podjednako orijentira i prema Zagrebu i prema Beogradu. Dalmatinski se Hrvati, kaže »Primorski glasnik«, »(...) osjećaju Jugoslavenima, mrze radikalni demokratski centralizam ali i zakulisno hrvatstvo.«⁸⁰

Napadajući Radića za njegove govore »Dubrovnik« u članku »Novi blok« poručuje pristalicama federalizma da ako žele izazvati konačni boj, Srbi će ga solidarno primiti od Kupe do Strume i da će postupiti u skladu s »(...) opštenarodnim srpskim interesima« te da će u svakoj situaciji imati dovoljno hladnokrvnosti i dovoljno odlučnosti.⁸¹

⁷⁷ »Rad« br. 117 od 10. 02. 1923.

⁷⁸ Isto.

U proljeće 1922. g. održana je u Genovi Međunarodna konferencija radi rješavanja aktualnih svjetskopolitičkih problema i osiguranja mira u svijetu. Toj Konferenciji Hrvatski je blok 25. 03. 1922. uputio Memorandum u kojem se apelira na brže rješavanje jadranskog pitanja. U svojoj biti on je bio izraz unutrašnjopolitičkog prosvjeda protiv centralističkog ustrojstva Kraljevine SHS. Htjelo se uz pomoć međunarodnih diplomatskih faktora prisiliti vladu na priznavanje prava hrvatskog naroda. O Memorandumu Hrvatskog bloka opširnije vidi u knjizi B. Krizman, Korespondencija S. Radića, sv. 2 i Josip Horvat, Politička povijest Hrvatske.

⁷⁹ »Narodna svijest« br. 18 od 18. 11. 1922.

⁸⁰ »Primorski glasnik« br. 30 od 20. 04. 1922.

⁸¹ »Dubrovnik« br. 23 od 15. 09. 1923.

1922. obnavljaju se rasprave oko imena Jugoslaven. Radikali su i nadalje bili protiv tog imena upozoravajući da se iza njega za Srbe »(...) krije mnogo teškog i neugodnog«. ⁸² Najgorljiviji zastupnici imena Jugoslaven bili su demokrati i ORJU-NA (Organizacija jugoslavenskih nacionalista). Stav protiv imena Jugoslaven radikali obrazlažu »(...) nedovoljnom sviješću masa i njihovim manifestiranjem od strane demagoga koji su se zalagali za uvođenjem tog imena«. List »Dubrovnik« traži da zbog svega tog treba da se svaki narod zove svojim imenom. ⁸³ Odbijajući prihvaćanje imena Jugoslaven list »Dubrovnik« u članku »Ako već ne možeš da budeš veliki Hrvat, budi barem veliki Srbin, samo da si mi velik« »Dubrovnik« zastupa mišljenje da je ime Jugoslaven geografski, a ne politički pojam i da se ono isključivo koristi u partijske svrhe, tražeći umjesto imena Jugoslavija da »(...) prigrlimo jedno od troje živih imena narodnih« s konstatacijom »Zar da nam bude milije ime Jugoslavija od slavnog imena srpskog«. ⁸⁴

Raspravljajući o imenu Jugoslaven splitski »Narod« (»Jugoslavenski narod«) u tumačenju pojma Jugoslaven uočava dva pristupa, jedan ORJUNE a drugi Hrvata. Jugoslavenstvo ORJUNE je po mišljenju »Naroda« azijsko jer do njega žele doći šikaniranjem, batinanjem i napadima a Hrvati sporazumom, a ne »skokom kako to ORJUNA misli ostvariti«. U vezi s tim se konstatira: »Hrvatsko jugoslavenstvo hoće da se četiri jednokrvna i jednojezična brata priznaju jednako jugoslavenskim te da se sva četvorica sklope razvojem u jugoslavenski jedinstveni tip — jugoslavenski narod«. ⁸⁵ Stavove dubrovačkih demokrata prema jugoslavenstvu zastupao je list »Jugoslaven« koji u svojim priložima uočava krizu međunacionalnih odnosa i krizu jugoslavenske ideje do koje je došlo političkim razvojem u Kraljevini SHS nakon 1918. »Jugoslaven« potencira da se Dalmacija a posebno dubrovačko primorje izdvajalo iz jugoslavenske cjeline »(...) dubokim rasnim osjećajem i dalekim političkim vidicima« gdje se najprije »(...) počela gasiti tjesnogruda plemenska samoživost« donijevši u novi državni život »(...) najviše elemenata snošljivosti, pomirljivosti i ujedinjavanja«. ⁸⁶

Prilike, koje su postojale u Dubrovniku u međunacionalnim odnosima, pokazuju da su velikosrpske šovinističke snage utaborene u mjesnoj organizaciji Narodne radikalne stranke, uredništvu lista »Dubrovnik« i mnogim ustanovama svjesno radile na zaoštavanju odnosa između Srba i Hrvata, iskrivljavajući hrvatsku prošlost, dostignuća i zasluge Hrvata u zbližavanju jugoslavenskih naroda, glorificirajući svugdje Srbe, srpsku prošlost i njihovu ideologiju. Oslanjajući se na režim, nastupali su militantno ne prečući ni od najgrubljih napada i uvreda manifestirajući svoje velikosrpske i šovinističke tendencije, etiketirajući neopravdano Hrvate kao sluge Beča i Vatikana, vječne neprijatelje Srba (kako to oni smatraju), srbofobe i protivnike zajedničke države, i to samo zato što nisu prihvaćali koncepciju državnog

⁸² »Narod«, Split, br. 175 od 8. 09. 1923.

⁸³ O Organizaciji jugoslavenskih nacionalista opširnije vidi u knjizi Hrvoje Matković, Svetozar Pribičević i Samostalna demokratska stranka do šestojanuarske diktature i Branislav Gligorijević, Organizacija jugoslavenskih nacionalista—Zbornik Istorija XX veka, sv. V, 1963.

⁸⁴ »Dubrovnik« br. 9 od 2. 03. 1923.

⁸⁵ »Jugoslavenski narod« br. 170 od 2. 09. 1923.

⁸⁶ »Jugoslaven«, Dubrovnik br. 34 od 6. 01. 1923.

uređenja sastavljenu po mjeri velikosrba i što su tražili ravnopravne odnose u zajedničkoj državi.

3. Organizacija jugoslavenskih nacionalista (ORJUNA)

ORJUNA je osnovana 1921. godine u Splitu pod nazivom Jugoslavenska napredna nacionalna omladina (JNNO). Inicijator osnivanja bila je Demokratska stranka. Osnivači su njezino osnivanje pravdali potrebom obrane Dalmacije od talijanskih posezanja. JNNO je svoju djelatnost započela kao omladinska organizacija, ali je djelovanje s vremenom preraslo u općepolitičku organizaciju koja je bila najgorljiviji pobornik jugoslavenskog unitarizma i protivnik samoopredjeljenja jugoslavenskih naroda i njihove nacionalne samobitnosti. Statutom iz 1922. godine izmijenjen je naziv organizacije: mjesto JNNO dobila je naziv ORJUNA.

Prva organizacija ORJUNE u južnoj Dalmaciji osnovana je 18. 06. 1921. godine u gradu Korčuli. Krajem te godine mjesna organizacija ORJUNE osnovana je u Dubrovniku. U 1922. godini ORJUNA je osnovala svoje organizacije u Cavtatu, na Mljetu, u Blatu, Veloj Luci, Smokvici i ostalim mjestima korčulanskog i dubrovačkog kotara.⁸⁷

Krajem veljače 1922. godine održana je skupština odbora ORJUNE na kojoj je osuđen Memorandum Hrvatskog bloka koji je upućen 25. 02. 1922. Pašiću a kojim se odriče pravo vladi da na Konferenciji u Genovi zastupa hrvatski narod izjavivši spremnost i zahtjev da sudjeluje na toj konferenciji. Nakon skupštine došlo je do incidenta. Neki sudionici spomenute skupštine napali su prisutne u prostorijama Hrvatske radničke zadruge. Tom prilikom eksplodirala je bomba koja je ranila dvoje ljudi. Sutradan je bilo uhapšeno pet pristalica Hrvatskog bloka iz Dubrovnika. Inicijatore nemira policija je oslobodila odgovornosti.⁸⁸

Sve političke stranke i njihove programe koji nisu prihvaćali politiku integralnog jugoslavenstva pristaše ORJUNE proglašavali su »tuđinskom infiltracijom«. Socijalizam i komunizam im je produkt Njemačke iz »(...) najgore duševne naseobine čifutske« a Radićev pokret, klerikalizam i frankovci su produkt Beča.⁸⁹

U pokušajima da svoje integralističke i unifikatorske ideje provedu u život, pristaše ORJUNE južne Dalmacije poduzimali su razne oblike pritiska, najčešće organiziranjem demonstracija i prosvjednih skupova koji su često završavali fizičkim obračunima s političkim protivnicima. Takvih sukoba i demonstracija u 1922. godini bilo je u Dubrovniku, Korčuli, Blatu, Račišću, Smokvici i Orašcu.⁹⁰ U Račišću prema vijestima koje donosi »Težačka sloga« »(...) banda omladinaca pod firmom nacionalista navaljuje na naše ljude koje neće da budu gosposke prirepine

⁸⁷ Matković, n. dj., 127.

»Rad« br. 100 od 22. 10. 1921.

»Pobeda«, Split, br. 15 od 19. 11. 1921.

Isto, br. 21 od 8. 01. 1922. i br. 34 od 5. 02. 1922.

⁸⁸ »Narodna svijest« br. 9 od 28. 02. 1922.

»Dubrovnik« br. 27 od 19. 02. 1922.

⁸⁹ Isto.

⁹⁰ »Pobeda« br. 27 od 19. 02. 1922.

nego svijesni težaci.«⁹¹ U selu Smokvici pripadnici ORJUNE prisiljavali su teške da vlasnicima, čiju su zemlju obrađivali daju dohodak.⁹² Orjunaši Orašca omeli su sastanak pristalica HRSS na kojem su govorili Stjepan Buć i Petar Slavinić i »razjurali skupštinu.«⁹³

U osvrtu na ispade orjunaša »Narodna svijest« ističe da orjunaški pokret ne bira sredstva u borbi protiv političkih protivnika služeći se istim sredstvima kao i »grupa nacionalnih šovena u Italiji.«⁹⁴ »Narodna svijest« ujedno ističe da se orjunaši služe terorom u ime jugoslavenstva.

Militantnim nastupima orjunaši su nastavili i u 1923. godini. U toj godini zabilježeno je više batinaških istupa orjunaša koji kulminiraju ubojstvom Marka Ivankovića. Pogromaške akcije orjunaša 1923. godine započele su spaljivanjem prvog broja lista »Republikanska straža«. Izvještavajući o tome »Hrvatska sloga« piše da je »(...) furda spalila čitavu nakladu« te da se pritom služila »(...) divljačkim nasiljem svojstvenim orjunaškoj bandi.«⁹⁵

Grupe orjunaša uznemiravale su političke protivnike na javnim mjestima, na priredbama, zabavama i raznim drugim svečanostima. Na ulici u Dubrovniku napadnut je 15. 06. 1923. Marko Ivanković, član Hrvatske nacionalističke omladine. Iako su ga orjunaši batinama izmrcvarili, policija nije intervenirala a nitko od napadača nije bio uhapšen. Zato Dubrovčani negoduju ističući da se na osnovi Bachova patenta hapse samo Hrvati. U članku »Kult divljaštva« »Hrvatska sloga« piše: »Proći Stradunom je nesigurno za život kao i prijeći planine braće Makedonaca.« Pod zaštitom vlasti pretvoreno je ovo šetalište uglednih Dubrovčana i Dubrovkinja u arenu kroničnih napadaja i ubojstava.⁹⁶

Pisac članka konstatira da je u Dubrovniku nakon 1918. bilo više osuda na temelju Bachova patenta iz 1854. nego za čitavo razdoblje austrijske vlasti. Za takvo stanje okrivljuje se sprega vlasti s »političkim zločincima« što po piščevu mišljenju stvara nezadovoljstvo kod naroda. Smatralo se da to orjunaši ne bi mogli raditi da nemaju podršku vlasti. Nesigurnost se među građanima stvarala zbog neopravdanih premetačina stanova (posebno u Konavlu) koje su redovito završavale bez željenih rezultata za žandare i policiju. Takvi postupci vlasti usmjeravali su sve nezadovoljnike k politici HRSS.

Dosljedni politici integralnog jugoslavenstva dubrovački orjunaši su sredinom lipnja 1923. organizirali demonstracije protiv Đorđa Čokorila koji se u to vrijeme nalazio na liječenju u Dubrovniku. Tom prilikom su uzvikivali parole: »Dole velika Srbija«, »Dole srpski front«.⁹⁷

Krajem 1923. odnosi između orjunaša i pripadnika Hrvatske nacionalističke omladine u Dubrovniku su se posebno zaoštrili ubojstvom Marka Ivankovića.

⁹¹ »Težačka sloga« br. 21 od 1. 06. 1922.

⁹² »Jugoslaven« br. 33 od 30. 12. 1922.

⁹³ Isto.

⁹⁴ »Narodna svijest« br. 36 od 5. 09. 1922.

⁹⁵ »Hrvatska sloga« br. 8 od 12. 01. 1923.

⁹⁶ Isto, br. 43 od 19. 06. 1923.

⁹⁷ »Pobeda« br. 23 od 24. 06. 1923.

Đorđe Čokorilo je bio novinar i istaknuti pobornik velikosrpstva. Suradivao je s dubrovačkim radikalima. Mnogima je tzv. čokorilovština bila sinonim za velikosrpstvo.

Ubojstvu je prethodila odluka suda u Dubrovniku koji je 3. 11. 1923. izrekao kraće vremenske kazne orjunašima: Milivoju Žileu, Đuri Kolendiću i Ivi Napici, zbog ozljeda nanesenih Marku Ivankoviću u lipnju 1923. Za osvetu orjunaši su pripremili novi napad na Marka Ivankovića pozvavši grupu orjunaša iz Hercegovine. Ivankovića je napala grupa orjunaša 9. 11. 1923. u Trgovačkoj kavani koja se nalazila na Stradunu.⁹⁸ Na Ivankovića su pucali Vinko Brčić i Đino Krunajević, teško ga ranivši u trbuh. Ivanković je od zadobivenih rana ubrzo umro. U napadu na Ivankovića sudjelovalo je 11 orjunaša.

Ivankovićev sprovod bio je velika politička demonstracija protiv nasilja ORJUNE i režima. Sprovodu 14. 11. 1923. prisustvovalo je oko 1 500 ljudi. Govornici nad odrom mrtvog Ivankovića osuđivali su vladavinu terora.⁹⁹ U povodu toga splitski »Narod« upozorava na brutalno kršenje zakona što ga provode orjunaši koji »(...) izazivaju i fizički napadaju građane«. U vezi s tim »Narod« ističe da takvi postupci ne mogu biti put za širenje nacionalne svijesti te da neodgovorne osobe ne mogu štiti poredak a što sebi uzimaju za pravo članovi ORJUNE. Zbog navedenih postupaka ORJUNE u Dubrovniku, delegacija raznih opozicijskih stranaka u kojoj su se nalazili predstavnici: HRSS, Hrvatske zajednice, HPS i zemljoradničke stranke uputila je velikom županu dubrovačke oblasti prosvjed protiv ORJUNE koja »(...) vrijeđa, terorise i napada Hrvate pristalice Hrvatskog bloka, tražeći da se građanima osigura sloboda i osobna sigurnost.«¹⁰⁰ Postupci ORJUNE nisu bili spriječeni. Osim hapšenja počinioca zločina nikakve mjere protiv ostalih orjunaša nisu bile poduzete, ali je zato istaknuti član HRSS Rudi Bačinić 11. 12. 1923. bio uhapšen u Metkoviću iako nije učinio nikakvu protuzakonitu radnju. Osvrćući se na postupke ORJUNE dubrovačka »Narodna svijest« napominje da orjunaši »(...) batinaškom politikom tjeraju Hrvate u republikanski tabor.«¹⁰¹ Postupke orjunaša osuđivali su i dubrovački radikali. Radikalna »Sloga« napada S. Pribičevića da uz pomoć ORJUNE želi pridobiti kralja za sebe da mu da neograničenu vlast.¹⁰² U vezi s tim radikali su isticali da ORJUNA svojim postupcima izlazi izvan okvira zakona, zato i oni traže zabranu njezina rada.¹⁰³

ORJUNI rad nije bio zabranjen. Dapače, ona je i dalje osnivala svoje organizacije u pojedinim mjestima južne Dalmacije. Prema izvještaju velikog župana dubrovačke oblasti što ga je 9. 11. 1923. uputio Ministarstvu unutrašnjih poslova navodi se da ORJUNA predstavlja jaku organizaciju koja svoju bazu »(...) crpi u velikom broju učenika koji uz nju pristaju.«¹⁰⁴

Sudski proces ubojicama Marka Ivankovića započeo je u Dubrovniku pred Okružnim sudom 9. 04. 1924, a završio 17. 04. 1924. Izričući presudu Sud se proglasio nenadležnim za donošenje konačne odluke prepustivši da odluku donese

⁹⁸ »Narodna svijest« br. 48 od 13. 11. 1923.

⁹⁹ Arhiv Dubrovnik (AH), Fond velikog župana dubrovačke oblasti (FVŽDO) reg. 7 od 12. 11. 1923.

¹⁰⁰ »Narodna svijest« br. 12 od 15. 05. 1923.

¹⁰¹ AD, FVŽDO, reg. br. 1073 od 21. 12. 1923.

¹⁰² »Sloga«, Dubrovnik, br. 8 od 1. 12. 1923.

¹⁰³ »Dubrovnik« br. 21 od 1. 09. 1923.

¹⁰⁴ »Pobeda« br. 33 od 2. 09. 1923.

Sud sedmorice u Zagrebu.¹⁰⁵ Odluka Suda u Dubrovniku prouzrokovala je nove sukobe između orjunaša i hrvatskih nacionalista. Na vijest o odluci spomenutog Suda orjunaši su u Dubrovniku organizirali manifestacije koje su završile oružanim sukobom i ranjavanjem Frana Siasa koji je od zadobivenih rana umro.¹⁰⁶

Zaključak

Ovim prilogom željeli smo prikazati odnos među političkim strankama u južnoj Dalmaciji u vrijeme kada se vode oštre borbe za utvrđivanje unutrašnjeg uređenja tek osnovane zajedničke države jugoslavenskih naroda. Iz priloženih podataka je vidljivo da je hrvatski narod bio pod teškim pritiskom unitarističko-centralističkih snaga koje su mu nametnule Vidovdanskim ustavom velikosrpski hegemonizam oduzevši mu i ono malo samostalnosti koju je imao dok je bio u sastavu Austro-Ugarske. Opravdan otpor hrvatskog naroda i njegove pravedne zahtjeve za samostalnošću i suverennošću velikosrpski režim nije prihvaćao. Zahtjevi su za njega bili separatistički i neprijateljski. Koristila se za gušenje nacionalnog identiteta hrvatskog naroda, namećući tom narodu separatistički kompleks i takva rješenja unutrašnjeg uređenja države koja su mu negirala samobitnost i nezavisnost.

Zusammenfassung

REFLEXE DES POLITISCHEN WIDERSTANDES IN DER SÜDDALMATINISCHEN LOKALPRESSE NACH DER GRÜNDUNG DES STAATES JUGOSLAWIEN

Franko Mirošević

In der vorliegenden Arbeit werden die politischen Kämpfe behandelt, die in Süddalmatien zur Zeit der Verabschiedung der oktroyierten Verfassung, des sog. »Vidovdanski ustav« (28. 06. 1921) und der unmittelbaren durchführen seiner Bestimmungen aufgeflammt waren und bis zum Jahre 1923, als die Provinz Dubrovnik gegründet wurde, anhielten.

Im Zentrum des Interesses sind die Konfrontationen der politischen Kräfte im Zusammenhang mit der Festlegung der Staatsordnung und des Namens des Staates. Es wird festgestellt, daß die meisten politischen Parteien forderten, daß in der Verfassung der Name Jugoslawien festgeschrieben wird, wogegen sich jedoch die radikale Partei scharf widersetzte, weil sie der Meinung war, daß auf diese Weise die serbische Prädominanz im Staat geschmälert werden könnte.

Der unitaristisch-zentralistischen Konzeption der Staatsordnung widersetzen sich ebenfalls die »Hrvatska pučka stranka« (HSP — Kroatische Volkspartei) und der »Hrvatski blok«

¹⁰⁵ »Dubrovački list« br. 11 od 12. 04. 1924.

¹⁰⁶ Isto. Do sukoba u kojem je ubijen Sias došlo je kad je nekoliko orjunaša pokušalo oduzeti značku organizacije Hrvatske nacionalne omladine. Netko je iz redova hrvatskih nacionalista ispalio iz revolvera četiri metka teško ranivši F. Siasa. Od zadobivenih rana Sias je umro.

(»Hrvatska republikanska seljačka stranka« — Kroatische republikanischen Bauernpartei — sowie die »Hrvatski federalisti« — kroatische Föderalisten —). Ihre Standpunkte waren jedoch nicht einheitlich: die gemäßigtere HSP forderte eine breitgefaßte Autonomie für die historisch gewachsene kroatischen Provinzen, während der Kroatische Block für einen föderalistischen Staat war.

Die unitaristisch-zentralistischen Kräfte bedienten sich des Regims und seiner Repressionsmöglichkeiten, um alle, die sich ihren Auffassungen widersetzen, zu verfolgen. Da mit Hilfe des Unitarismus und Zentralismus zugleich die großserbische Politik in Süddalmatien durchgeführt wurde, kommt es zur Zuspitzung in den Beziehungen zwischen den Kroaten und Serben, vor allem auch deshalb, weil die großserbisch orientierten Kräfte einige Teile Dalmatiens, in erster Linie Dubrovnik, für sich beanspruchten, dem sich die kroatischen nationalen Kräfte vehement widersetzen.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Društvo za hrvatsku povjesnicu

REDAKCIJSKI ODBOR
Mirjana GROSS, Zagreb
Ivan KAMPUŠ, Zagreb
Tomislav RAUKAR, Zagreb
Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK
Ivan KAMPUŠ

LEKTOR I KOREKTOR
Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:
Društvo za hrvatsku povjesnicu
Zagreb, Filozofski fakultet, Uj. Đure Salaja 3

Narudžbe šaljite na navedenu adresu

Cijena ovog broja 3.000 HRD

Izdanje časopisa sufinancira
Ministarstvo za znanost Republike Hrvatske
Hrvatski tiskarski zavod u Zagrebu -- listopad 1992.